

म ग्रं सं वाचनालय शाखा ठाणे

विषय नाटक

दा क्र १६२५

IRBK-0101625

IRBK-0101625

ग्रं. सं. वाचनालय, ठाणे

विषय ११२५
क्र. १६२५

शाबत्र-संसार

लेखक

पांडुरंग अनंत वेलणकर

S. T. C.

प्रतिभा इंक प्रॉडक्ट्स

शाईचे कारखानदार

गिरगांव मुंबई नं ४.

आमचें येथें सर्व प्रकारच्या शाईच्या पुढ्या तयार होतात.

माल उत्तम व स्वस्त] [व्यापाऱ्यांस भरपूर कमिशन
सोल डिस्ट्रिब्यूटर्स—जी. के. ब्रदर्स, नाशिक.

श्री गजानन आणि कंपनी

जेनुइन फर्निचर मेकर्स

आणि

कमिशन एजन्ट्स.

उच्च व मध्यम वर्गाच्या राहणीस सर्वतोपरी उपयोगी पडणारे
शोभिवंत व मजबूत फर्निचर मनपसंत तयार करून दिले
जाते. एक वेळ खात्री करावी.

ठिकाणा :—श्री गजानन आणि कंपनी.

कोळ्याची वाडी, फणसवाडी मुंबई. नं. २.

जी. के. ब्रदर्स

बुकसेलर्स, स्टेशनर्स, मेनरोड, नाशिक

सर्व प्रकारची शालोपयोगी हिंदी, मराठी, इंग्रजी पुस्तके,
तसेच स्टेशनरी, ड्राइंगचे सामान, बह्या, पेपर्स वगैरे
घाऊक व किरकोळ किफायतशीर भावानें मिळेल.

विद्यार्थिनीनां शालेय रंगभूमीवर करतां येण्याजोगी
अभिनव नाटिका

संगीत

सावत्र-संस्कार

१९३९

१९३९

लेखक

श्री. पांडुरंग अनंत वेलणकर, एस्. टी. सी.

संगीत चैनीची चट, संगीत पाठीराखा, संगीत मुठीचा मार
इत्यादि नाटिकांचे व बुद्धिप्रकाश, १ ऑगष्ट अर्थात्
सोन्याचा दिवस या प्रहसनांचे कर्ते

प्रस्तावना

श्री. सदाशिव अनंत शुक्ल (कुमुदबान्धव)

प्रथमावृत्ति

१९३९

IRBK-0101625

[प्रयोगादि सर्व हक्क लेखकाचें स्वाधीन आहेत.]

आषाढी एकादशी] किंमत तीन आणे [ता. २७ जून १९३९

श्रीकृष्ण दुग्धालय

ठिकाणा—भारतमाता सिनेमाचे बाजूस, लालबागः, मुंबई १२.

आमचे यथे केशरी पेढे, बर्फी, दुधीहलवा, श्रीखंडवडी, तुपांतील चिवडा शिवाय आमचीं स्पेशल पेये—मसाल्याचें दूध, थंडगार पियूष, मधुर ताक, सरबत वगैरे माल मिळतो.

गिन्हाइकांच्या सोईसाठीं कुपनसिस्टिम सुरू आहे.

अनंत वस्तु भांडार

स्टेशनरी, कटलरी, खेळणीं, सर्व तऱ्हेच्या कांचेच्या व कचकड्याच्या बांगड्याचे व्यापारी.

प्रो.—अनंत चिंतामण कोपरकर

ठिकाणा—अनंत वस्तु भांडार, इस्माईल बिल्डिंग,
व्हिन्सेंट रोड, दादर मुंबई नं. १४

एन्. जी. राव अँड सन्स

हायक्लास टेलर्स अँड आउटफिटर्स

दत्त बिल्डिंग, परळ, मुंबई १२

मनपसंत व अफ-टु डेट् कपडे शिवून मिळण्याचें

परळमधील एकच ठिकाण

N. G. Rao and Sons.

High Class Tailors & Outfitters
Datta Building, Parel, Bombay 12.

पहिलें पान

‘ संगीत सावत्र-संसार ’ ही नाटिका पुस्तकरूपानें जनतेपुढें सादर करितांना अत्यानंद होत आहे. मी आतांपर्यंत स्त्रीपात्रविरहित अशा तीन नाटिका पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध केल्या आहेत. तिन्ही नाटिकांचे नाट्यप्रेमी जनतेकडून प्रेमानें स्वागत झालें यांत शंका नाही. प्रस्तुत नाटिकेचें कथानक अगदीं व्यवहारांतलेंच घेऊन त्यावरच नाटिकेची उभारणी केली आहे. प्रस्तावनालेखक श्री. सदाशिव अनंत शुक्ल यांनी आपल्या प्रस्तावनेंत नाटिकेचा परावर्त घेतला असल्यामुळेच त्याची पुनरावृत्ति करून वाचकांचा बहुमोल वेळ मी हिरावून घेत नाहीं.

नाटिका लिहिल्यानंतर मला नेहमीं मार्गदर्शक होणारे माझे पूज्य गुरुजी प्रि. मो. वा. दोंडे व श्री. दादासाहेब भिंगार्डे, त्याचप्रमाणें श्री. कुळकर्णी, श्री. ठाकूर, श्री. जोग, श्री. भार्गवराम पांगे वगैरे सन्मित्रांनीं ती वाचून पाहिली. नाटिका निर्दोष होण्याकरितां त्यांनीं केलेल्या सूचनांबद्दल मी त्यांचा आभारी आहे.

‘ सावत्र-संसार ’ ही नाटिका लिहिलेले असतां सुप्रसिद्ध कवि व लघुकथालेखक कुमार रघुवीर सामंत यांची नवी ओळख झाली. आणि श्री. कुळकर्णी व श्री. सामंत या मित्रद्वयांनींच महाराष्ट्राचे आवडते नाटककार व कवि श्री. सदाशिव अनंत शुक्ल (कुमुदबान्धव) त्यांच्याशीं माझा परिचय करून दिला. त्यांनीं मला योग्य सूचना केल्या, इतकेंच नव्हे तर माझ्या नाटिकेला आपला बहुमोल वेळ खर्च करून प्रस्तावना लिहिली. माझ्या विनंतीला मान दिल्याबद्दल मी त्यांचा कायमचा ऋणी राहीन.

‘ सावत्र संसाराची ’ संगीत सजावट श्री. दादासाहेब भिंगार्डे यांनीं केल्याबद्दल त्यांचा मी आभारी आहे. त्याचप्रमाणें मला वेळोवेळीं सहाय्य करणारे माझे वडाल बंधू श्री. विश्वनाथराव वेलणवर व माझे मित्र श्री. करंदीकर यांचाही मी ऋणी आहेच. मुंबई वैभव प्रेसच्या चालकांनीं पुस्तकाची सुंदर छपाई करून दिल्याबद्दल त्यांचेही आभार मानणें अप्रस्तुत होणार नाहीं.

शेवटीं आतांपर्यंत माझ्या नाटिकांचे रसिकवृंदांकडून जसें प्रेमानें कौतुक झालें तसेंच याही वेळीं ते होईलच यांत मुळींच संदेह वाटत नाहीं.

३२, लतिफ बिल्डिंग,
विहन्सेट रोड, दादर मुं. १४
आषाढी एकादशी-ता. २७।६।३९

पांडुरंग अनंत वेलणकर.

आजचे युग

आधुनिक कटू व सुबक शिल्पाई

हे आमच्या फॅशनचे वैशिष्ट्य आहे. ही तुमची गरज भाग-
विण्याकरिताच व—तुम्हांला दीर्घकाल समाधान लाभण्याकरिता
तुमचे कपडे आमच्याकडे शिवून घ्या.

प्रोप्रायटर—

यु. एम्. साने.

दि अरुण टेलरिंग हाऊस

जेरल टेरेंसिस, १ ली गल्ली, हिंदु कॉलनी, दादर

परळमधील पहिलेच आरोग्यवर्धक पदार्थ मिळण्याचे
एकच ठिकाण

सुप्रसिद्ध दुधाचे व्यापारी

श्री. गजाननराव धुपकर.

रामप्रसाद मोदी यांचे सातारी पेठे व आंबा बर्फी
यांचे सोल डिस्ट्रिब्यूटर्स.

ठिकाण—परळ, पोयबावडी नाका, मुंबई १२.

रुपयाला १८ आणि—कुपनसिस्टिम चालू आहे.

स्थापना] देवाचे दुकान [१९१६

रुबाबदार, टिकाऊ अशा दिल्ली, आग्रा, कानपूर, येथील
चामड्याच्या चंपलस, सँडलस, शूज वगैरे मिळण्याचे गिरगावांतील
एकच ठिकाण म्हणजेच

लोकमान्य शू, चंपलस स्टोअर्स

केळेवाडी समोर, गिरगांव, मुंबई ४.

एक वेळ येऊन खात्री करून घ्या.

प्रस्तावना

मराठीत केवळ मुलांच्यासाठी निर्माण झालेले वाङ्मय किती अल्प आहे, हे चव्याने सांगायलास नकोच. पण आजकाल अनेक होतकरू लेखकांचे, त्याचप्रमाणे प्रथितयश साहित्यिकांचेही लक्ष बालवाङ्मयाकडे वेधले आहे, ही आनंदाची गोष्ट आहे.

प्रस्तुत नाटिकेचे लेखक श्री. वेलणकर यांनी आजवर शिशुवाङ्मयांत मोलाची भर घातलेली आहे. 'चैनीची चट,' 'मुठीचा मार,' 'पाठीराखा' या त्यांच्या 'संगीत नाटिका' पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध असून शालेय रंगभूमीवर त्या अत्यंत यशस्वी झाल्या आहेत.

त्यांच्या नाटिकांचे कथानक साधे, सोपे, व सरळ असते. रोजच्या व्यवहारांत हरघडी दिसून येणारे आजूबाजूच्या जगांतले प्रसंगच सूक्ष्म निरीक्षणबुद्धीने निवडून त्यांची मनोहर गुंफण ते मार्मिकपणे करतात. त्यांच्या नाट्यकृती मनोरंजक व उद्बोदक असल्यामुळे त्या वाचतांना करमणुकीबरोबर विचारांनाही सहजच धक्के बसतात. सकृदर्शनी श्री. वेलणकरांची लेखणी ध्येयवादी दिसत असली तरी ध्येय व वास्तव यांचा योग्य समन्वय त्यांच्या लेखनांत प्रतीत होतो.

नित्याच्या व्यवहारांतले साधे पण हृदयस्पर्शी कथानक, प्रसंगोचित, पात्रांच्या स्वभावानुरूप घरगुती थाटाची पण डौलदार घाटाची जिव्हाळ्याची भाषा, भावनो-त्कट प्रसंग, रेखीव रसाळ रचना, सहजरम्य विनोदाची पखरण हे गुण श्री. वेलणकरांच्या लेखनाचे विशेष म्हणून सांगता येतील. त्यांच्या प्रस्तुत नाटिकेतही हे गुणविशेष प्रकर्षाने प्रकटलेले आढळतात.

'सावत्र-संसार' या नांवावरूनच नाट्यविषयाचा स्पष्ट बोध होतो. 'सापत्न-भावाचा अंकुर निर्माण होऊन तो कसा फोफावत जातो, त्याचे परिणाम काय होतात, हे दाखविण्यासाठीच प्रस्तुत नाटिकेचा जन्म आहे. अनेक लेखकांनी काव्य नाटक, कादंबरीरूपाने हा सावत्रपणाचा विषय आजवर जनतेपुढे मांडला असला तरी जोपर्यंत कौटुंबिक सुखाची हानि करणारी सापत्नभावाची विषारी कीड समाज तून संपूळ नष्ट होत नाही तोपर्यंत सावत्रसंसाराचे निरनिराळे नमुने परिणामकारक रीतीने जनतेपुढे वारंवार मांडणे आवश्यकच आहे.

एवंच, 'सावत्र-संसार' नाटिकेचा विषय जुना असला तरी त्याची मांडणी नाविन्य-पूर्ण आहे. पात्रांचे स्वभावदर्शन यथार्थ असून त्यांचे मनोविश्लेषणहि मार्मिक आहे. नावाप्रमाणे सुशील असणारी सुशीला, सापत्नभावाने पछाडलेली सत्यभामा, अकारण द्वेषमत्सराने भडकणारी मंदा, मालकिणीची मर्जी सांभाळण्यासाठी आर्गात तेल ओतायला टपलेली हांजीखोर, खोडसाळ बुद्धीची स्वैपाकीण राधाकाकू, सुशीलेवर निर्व्याज प्रेम करणारी सुस्वभावी कमल आणि सत्यभामेच्या डोळ्यांत झणझणीत अंजन घालणारी व सुशीलेवर आईच्या आंतज्याने प्रेम करणारी नीरामावशी ही सर्वच पात्रे सत्यसृष्टीतील भासतात. कमल आणि मंदा या दोघीही सुशीलेच्या सावत्र बहिणी, सत्यभामेच्या मुली. पण एकाच खाणीत हिरा नि कोळसा निर्माण व्हावा त्याप्रमाणे एकाच मातेच्या उदरी जन्म घेतलेल्या या दोन मुलींच्या स्वभावांत केवढे महदंतर ! मंदा आपल्या आईप्रमाणेच उर्मट, कजाग नि भांडखोर. पण कमला मात्र प्रेमळ, निर्मळ मनाची, समंजस नि सुविचारी ! ' आपत्ती सहन कराव्यात पण अन्याय सहन करूं नयेत' असा कानमंत्र ती सुशीलेला देते, आणि मला वाटते ' सावत्र संसार ' मध्ये लेखकाला हाच तेजस्वी संदेश सर्वांना सांगायचा आहे. ' मोठी माणसे नीट वागलीं म्हणजे लहान मुले आपोआपच चांगलीं वागूं लागतात ' हे नीरामावशीचे उद्गारहि विचारार्ह नाहीत असे कोण म्हणेल ? असो. शाळेच्या जगांत, विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या शिक्षणास पोषक असा व्यवहारी धडा देणाऱ्या अशा नाटिकाच उपयुक्त ठरत असतात. उत्सव-संमेलन प्रसंगी गहन व गुंतागुंतीच्या वियषयावरील मोठी नाटके किंवा कसले तरी नीरस संवाद करण्यापेक्षा विद्यार्थ्यांकडून ' सावत्र संसार ' सारख्या चटकदार, बोधप्रद नाटिका प्रयोगरूपाने करविणे अधिक श्रेयस्कर ठरेल.

नाट्यप्रेमी वाचकहि या बालबोध, गोंडस नाटिकेचा सत्कार कौतुकादराने करतील अशी मला आशा आहे.

ता. १५-६-१९३९
ताराबाग, मुंबई. नं. ४

सदाशिव अनंत शुक्ल

सावत्र-संसार.

[स्थळ — सत्यभामाबाईंचें घर. दिवाणखाना शृंगारलेला. एका कोपऱ्यांत फोनोग्राफ—दुसऱ्या बाजूला राइटिंग टेबल—मधल्या राउंड टेबलवर पितळेची कुंडी—कोच—खुर्च्या—आरसा—सुशीला व कमल खाली दिलेलें पद गात गात हळदीकुंकवाचें साहित्य—हळदकुंकू, वेण्या, तिळगूळ, अत्तरदाणी, गुलाबदाणी फळफळावळ वगैरे व्यवस्थितपणें मांडून ठेवतात.]

पद १ लें.

चला सये या सकलांनीं । सजवुं ये सद्ना सुमनांनीं ॥ध्रु०॥
मधुवासाचा रुचिर मोगरा । शुक्र साच नव हासरा ।
कुंदकळ्यांची खुलविल जिवणी ॥ १ ॥

[पद संपतांच दोघीही व्यवस्थित लावलेल्या साहित्याकडे क्षणभर पहात रहातात. दोघीही अतिशय आनंदी दिसतात.]

कमल—ताई, सगळें साहित्य कसं छान मांडून झालं नाहीं ? अगदीं थोड्या वेळांत आवरलं सारं.

सुशीला—कमल, तूं मदतीला असल्यावर वेळ लागेल ? शक्यच नाहीं मुळीं.

कमल—आतां येऊं दे साऱ्या मैत्रिणीना. सगळ्याजणीं अगदीं बेहद्द खूष होतील आमची तयारी पाहून.

सुशीला—बरं पण मंदाचं पहा बरं आटपलं का.

कमल—अग ताई, मंदाताई साऱ्या मुलखाची चेंगट. तिचें का आटपायला बसलेंय एव्हां ? आणि आटपलेंच तरी कामाला कशी हात लावील ती ? ती जर अगोदरच आली तर तिच्या एंट्रोचा रुबाव जाईल ना. (घंटा वाजते.) लोकांना आपला तोरा नको का दिसायला ?

सुशीला—पण त्या पहा बायका येऊं लागल्या.

[मैत्रिणी संक्रातीच्या हळदीकुंकू समारंभास येतात. त्यांत सुशीला व कमल यांच्या जिवाभावाच्या मैत्रिणी शालन व लीला असतात. दोघीजणी आलेल्या मैत्रिणींचें स्वागत करतात. सत्यभामाबाईची मोठी मुलगी मंदा मोठ्या दिमाखांत प्रवेश करते. शालन व लीला तिला 'या मंदाताई' असें कुचेष्टेनें म्हणून तिचें स्वागत करतात. मंदा त्यांच्याकडे नुसता दृष्टीक्षेप करून इतर मैत्रिणींची विचारपूस करते. तितक्यांत अलंकारांनीं नटलेल्या सत्यभामाबाई येतात. सुशीलेला—त्यांची सावत्र मुलगी—बोलत बसतांना पाहून त्यांना राग येतो. परंतु तो राग न दाखवितां त्या मंदेलाच बोलतात.]

सत्यभामा—मंदा, अग बोलत काय बसलांत ? गप्पा मारायची का वेळ आहे ही ? बायकांना हळदीकुंकू नाही का घ्यायचें ? कांहींच कसं समजत नाही तुम्हांला ?

मंदा—घायचें तर ! पण ताईला फावेल तेव्हां ना ? तिच्या गप्पांना तर अगदीं ऊत आला आहे जसा कांहीं.

सत्यभामा—अग, पण ताईनंच हळदीकुंकू दिलें पाहिजे असंच नाही कांहीं. तूं जरा हातपाय हालवलेस तर कांहीं बिघडायचें नाही. (स्त्रियांना) पाहिलंत, असं चाललेलं असतं सारा दिवस. एवढ्यातेवढ्यावरनं भांडत बसतात. आतांपासून असा अंगचोरपणा करायची संवय तर मग पुढें काय दिवे लावतील कुणास ठाऊक !

कमल—पण आई, आतांच तर या सर्वजणीं जमल्या. उन्हांतून आल्यामुळें कशा घामाघूम झाल्या आहेत. त्यांना विश्रांति तरी घेऊं या थोडा वेळ.

मंदा—बरं, बरं. आपण नको कांहीं ताईचा कैवार घ्यायला.

कमल—कां बरं ? तूं तिचा कैवार न घेतां उलट तिचं उणं काढायला अगदीं टपलेली असतेस. आणि मी जरा खरं तेंच बोललें तर माझ्यावर एवढाले डोळे करतेस याला काय म्हणावं ?

मंदा—कळलं बरं आजीवाई. आपण नको कांहीं शिकवायला.

कमल—आजीवाई ? मी नाहीं तुझी आजी. मी तुझी धाकटी बहीण. मी कशाला शिकवूं तुला ? (रागावते.)

सुशीला—हा वेडे, असं रागवायला काय झालं कमल ? मंदाताईनं थडा केली तुझी. चल बरं, रागावूं नकोस. आपण कीं नाहीं सर्वांना हळदकुंकू देऊं या.

[तिला जवळ घेते. नंतर त्या तिर्धोजणी सर्वांना हळदकुंकू देतात. वेण्या, व्तिळगूळ वगैरे देताना थडामस्करी करतात. हळदकुंकू देऊन झाल्यावर—]

सत्यभामा—आतां कीं नाहीं फोनोवर एक छानशी रेकॉर्ड लाव बरं मंदा.

मंदा—ताई, लाव ग एक छानशी रेकॉर्ड.

शालन—रेकॉर्ड ? इश ! रेकॉर्ड कशाला लावता ? कंटाळा आला बाई तिच तिच गाणीं ऐकून.

लीला—त्यापेक्षां सुशीले, तूच एक गाणं म्हण म्हणजे झालं.

कमल—(आनंदून) छान ! छान कल्पना काढलीत तुम्ही लीलाताई. आमच्या ताईसारखी गाणारी मुलगी शाळेत दुसरी कुणी कुणी सांपडायची नाही. इंग्रजी, मराठी, गणित, चित्रकला, शिवणकला वगैरे विषयांत तर काय पण गाण्यांतसुद्धां पहिला नंबर आहे तिचा.

सत्यभामा—(तिरस्कारानें) कमल, अग त्या ताईपुराण का ऐकायला आल्या आहेत ? त्यांना माहिती आहे ताईचं कलाकौशल्य. तूं नको कांहीं सांगायला त्यांना.

शालन—सुशीले, म्हण न लवकर गाणं. आम्हांला कीं नाहीं उशीर होतो आहे घरीं जायला. (सर्व मुली आग्रह करतात.)

सत्यभामा—कशाला तिला त्रास देतां उगाच. तिची प्रकृति कीं नाहीं आज बरी नाही. कालपासून एकसारखी रावते आहे बिचारी. नका तिला आग्रह करू. मंदा, लाव बाई फोनो लवकर. यांना उशीर होतो आहे.

शालन—नको बाई ती फोनोची कटकट. कान कितले अगदी ते फोनो अन् रोडियो ऐकून ऐकून. मी म्हणते की अस्सल असतांना नकल कशाला ? सुशीलेच्या सुरेल संगीताची सर कांहीं फोनोतल्या यांत्रिक गाण्याला येणार नाही. काय खरं की नाही लीले ?

लीला—बरोबरच आहे. अस्सल तें अस्सल नि नकल तें नकल. सुशीले, चल कर सुरवात. आम्ही तर आज तुझं गाणं ऐकल्याशिवाय जाणारच नाहीं मुळीं.

सुशीला—(सत्यभामेकडे पहाते. ती डोळे वटारते.) नको, नका गडे मला आग्रह करू. मी की नाहीं पुन्हां केव्हांतरी म्हणेन. मंदा, आज तूच म्हण बरं छानसं गाणं.

सत्यभामा—(आनंदानें) खरंच, आमची मंदासुद्धां गाते बरं. मेळ्यांत कामं करते ती. आतां तिचा आवाज तितकासा चांगला नाही. पण तें कांहीं आपल्या हातचं नाही. ईश्वरी देणगीच ती. बाकी माहिती फार आहे हो गाण्याची.

कमल—आई, या मंदापुराणापेक्षां प्रत्यक्ष मंदाताईलाच सांगेनास म्हणायला. हो, हातच्या कांकणाला आरसा कशाला ?

सत्यभामा—मंदा, बाळ कर बरं सुरवात.

शालन—पण मंदाच्या मागून सुशीलेनं म्हटलं पाहिजे गाणं.

लीला—तें तर आहेच. तिला बरं सोडू गाणं म्हटल्याशिवाय.

सत्यभामा—पुन्हां आपलं तुमचं तेंच. आज कशाला तुम्हीं तिला त्रास देतां विनाकारण ?

कमल—ते कांहीं नाही आई. आतांच म्हटलं पाहिजे तिनं. कांहीं व्हायचं नाही तिला. तुला भारीच भीति वाटते तिच्या तब्येतीबद्दल.

सत्यभामा—(कमलेकडे रागानें पहाते.) मंदा, म्हणतेस ना गाणं ? [मंदा सिनेमांतोल गाणं म्हणते. तिच्या वेसूर गाण्यामुळं मुली एकमेकींना खुणवून हंसतात. डोळे मिचकावतात. सत्यभामेला हा प्रकार न आवडून ती संतापानें लाल होते.]

सर्व मुली—(गाणें सपतांच) आतां सुशीलेची टर्न. सुशीले कर आतां सुरवात. असं फकड गाणं म्हणशील कीं यंवेरे यंवे ? चलो जलदी, जलदी (टिचक्या वाजवतात.)

सत्यभामा—आतां कीं नाहीं आपण काँफी घेऊं अगोदर. केव्हांपासून करून ठेवली आहे राधाकाकूनीं. राधाकाकू, अहो राधाकाकू—

राधाकाकू--(प्रवेशते) काय वाईसाहेब ?

सत्यभामा--जा पाहूं काँफीचे कप भरा अगोदर. आम्हीं कीं नाहीं—

शालन--(एकदम) अं हं ! अगोदर सुशीलेचं गाणं अन् मग काँफी. गाण्याशिवाय काँफीला टेस्ट यायची नाहीं.

लीला--नाहींतर काय ? आम्ही तर आज तिची खूप गाणीं ऐकायला मिळतील म्हणून तर आलों.

सत्यभामा--भारीच वाई हद्दी मुलीं तुम्हीं. एखाद्याला त्रास घायचा तुम्ही चंग बांधलांत म्हणजे ऐकायच्या नाहींत. बरं सुशीले, या मुली कांहीं सोडायच्या नाहींत तुला गाणं म्हटल्याशिवाय. तेव्हां म्हण आपलं एखादं. जास्त त्रास करून घेऊं नकोस उगाच.

सर्व मुली—आतां सुरवात होऊं दे लवकर.

सुशीला—म्हणते बरं.

पद २ रें

कुतुहल जिववी कला मानसीं गौरव वचनांनीं ॥

चंदेरी दर्यांत झुलविली नाव रुपेरी काविनीं ॥ ध्रु० ॥

मृण्मय सोनें भूषावरी चमकुनी दिपवी नजरा ।

कुतुहल जागे कवी मानसी, भुलल्या इतरा नजरा ॥ १ ॥

हिरे माणकां पांच मोतियां शोधुनि दिधले मोला ।

पैलु पाडुनि कोंदणी बसतां लाहति जन डोला ॥ २ ॥

परि कितिक राहिलीं भूगर्भीं वा सागर संपुटिं तरी

कला बीज किति सूत तसें हो दडले हृन्मंदिरी ॥३॥

[सुशीलेच्या गाण्यानं सर्वजणी तल्लीन होतात. गाणें संपतांच सर्व मुली तिची 'वाहवा' करतात. सत्यभामा संतापते.]

शालन—याला म्हणतात गाणं. बरं सुशीले, आतां आणखी एकच.

कमल--छे, छे ! आतां नाहीं हं ! आतां जर आग्रह केलात तर आमच्या आईची--(जीभ चावते) अं हं ताईची तब्बेत विघडायची. तुम्ही जाल घरोघर निघून आणि त्रास होईल आम्हांला.

सुशीला--चला आतां आंत कॉफी घ्यायला. (सत्यभामेखेरीज सर्व जणी आंत जातात.)

सत्यभामा--(रागानें) काय न्याय आहे पहा ! माझ्या घरीं येऊन माझ्या सवतीच्या पोरीचीं--त्या सुशीलेची तारोफ हं ! काय म्हणे आम्ही गाण ऐकल्या शिवाय जाणारच नाहीं ! मेल्यानों, हळदीकुंकवाला आलां होतात कीं जलशाला ? आतांशा या नवीन थेरामुळं जुन्या पद्धतींना हरताळ फासला आहे या अलीकडच्या पोरीनीं. नसतं गाणं ऐकायला मिळालं तर पोट रिकामच राहिलं असतं कीं नाहीं ! माझ्या मंदाच्या गाण्याच्या वेळीं हंसायचा ऊत आला होता मेल्यांना (आंतून हंसण्याचा आवाज येतो.) पहा, पहा कॉफी पितांना सुद्धां खिदळताहेत काट्यां. टवाळखोर कुणीकडच्या. (राधाकाकू प्रवेश करते.)

राधाकाकू--कॉफी ओतून ठेवली आहे कपांत. येता ना आंत

सत्यभामा--(रागानें) कशाला ? माझा आणखी अपमान करून घ्यायला ? मला असं झालं कीं कुठलं मी मंदाला गाणं म्हणायला सांगितलं.

राधाकाकू--खरंच, काय काट्यांनीं गाणं सुद्धां धड नीट ऐकून घेतलं नाहीं. धुडगुस घातला होता नुसता ! सभ्यतेनं वागायचं ठाऊकच नाहीं मेल्यांना.

सत्यभामा--नाहीं नीट ऐकून घेतलं तर नाहीं. पण लाजेकाजेसाठीं संपल्यावर शावासकी तरी द्यायची ? तर तेही नाहीं. पण सुशीलेला मात्र डोक्यावर घ्यायला कमी केलं नाहीं. जिथं तिथं ही सुशी आड येते आहे माझ्या मंदाच्या.

राधाकाकू--पण तुम्हीं कां बोलत नाहीं त्याच वेळेला ?

सत्यभामा--कसं बोलणार राधाकाकू ? चारचौघांत बोलतां येत नाहीं. सावत्रपणा पडला ना ? अहो, दुसऱ्या कुणी कांहीं केलं तरी आमच्यावरच किटाळ घ्यायचं. तरी पण मीही कांहीं कमी करीत नाहीं. माझ्या मंदाच्या एक वर्ष पुढं होती शाळेंत, म्हणून हवा पालटण्याचं ढोंग करून इकडच्या पाठीस लागून दिली तिला निरामावशीकडं पाठवून. आतां कशा दोघी एका वर्गांत ! तरीसुद्धां ती

आपलपोटी कार्ती पहिला नंबर कांहीं सोडीत नाही आपला. आपल्या गुणांनीं भारून टाकलं आहे सर्वांना तिनं. असा संताप होतो राधाकाकू कीं कांहीं विचारूं नका. आंत असतं एक आणि वर दाखवावं लागतं निराळंच.

राधाकाकू—तें कांहीं नाही. मी सुचवूं का याला एक उपाय ? सुशीलेचा नक्षा उतरलाच म्हणून समजा.

सत्यभामा—अवश्य ! बोला, काय केलं पाहिजे तिचा नक्षा उतरवायला ?

राधाकाकू—तिची शाळाच बंद करून टाका. मग मी पाहते ती कसा पहिला नंबर मिळवते ती. शिवाय घरकामालाही चांगली मदत होईल तिची.

सत्यभामा—जरा हळू बोला राधाकाकू. त्या पहा कमल व सुशीला इकडेच येत आहेत. [सुशीला व कमल येतात.] राधाकाकू, या मुलींचं आटपलंच कॉफी-पान. जा आतां आवराआवर करा आंतली. मी आलेच बरं. [राधाकाकू जाते.]

सुशीला—मैत्रिणी वाट पहाताहेत आपली. त्या जायला निघाल्या आहेत साऱ्याजणी.

सत्यभामा—कां ? घाई कां एवढी ? जलसा नाही का करायचा गाण्याचा ? सिनेमानटीच व्हायचं आहे कीं नाही गाऊन. हजारदा सांगितलं असेल कीं कुणी आलं म्हणजे मर्यादित असावं. जरा कुणी म्हण म्हटलं चढत्या हरभऱ्याच्या झाडावर. वेळच लागत नाही.

सुशीला—पण माई, मी नाही नव्हतं का म्हटलं ? मुली जेव्हां एकेनात तेव्हां तुम्हींच नाही का मला गाणं म्हणायला सांगितलं ?

सत्यभामा—बरं मग ? मी म्हणायला सांगितलं म्हणजे तूं एकदम सुरवात करायची वाटतं ? मी नुसतं त्यांच्या समजुतीखातर तसं सांगितलं. पण तुला कुठला धीर ? तुला आपले गुण उधळायचे होते ना. माझ्या मंदाचा वरचढपणा तुला कुठला सहन व्हायला

कमल—आई, तूं कां ग एवढ्या-तेवढ्यावरून रागावतेस नेहमी ? गाणं म्हटलं तर त्यांत बिघडलं कुठं ? सर्वांना आनंद वाटला. साऱ्या जणींनीं मुक्तकंठानं स्तुति केली. उलट मंदाताईनंच मात्र आपल्या भसाड्या आवाजाचं प्रदर्शन करून हंसं करून घेतलं सर्वांच्यापुढं.

सत्यभामा—पण गाणं म्हणायचं धैर्य तर दाखवलं ? स्वतः करायचं नाही आणि कुणी आपण होऊन केलं तर त्याची टवाळी करायची पद्धतच आहे तुम्ह शिकलेल्या पोरींची.

कमल—मुळीच नाही बरं आईसाहेब. मी तरी तिच्यापेक्षां किती सुंदर म्हटलं असतं. पण मला कसं सांगशील तूं ! मी ताईच्या पंथाची ना ! तुझी मायाच नाही माझ्यावर. तुला आपला मंदाताईचाच पुळका.

सुशीला—असं बोलूं नये बरं बाळ. वडील माणसांना असं उलट बोलणं हें पापकृत्य होतं बरं.

सत्यभामा—(वेडावेन) कळलं बरं हें पापपुण्याचं उसनं अवसान. नेहमी तिला उलट बोलायला शिकवतेस आणि आता बोधामृत पाजायचा आव आणतेस काय ? लाज नाही वाटत असं करायला. लबाड कुणी कडची. दिसायला गोगलगाय आणि पोटांत पाय हेंच खरं ग बाई ! कुणी कुणी विश्वास ठेवूं नये असल्या पाताळयंत्रि माणसावर. चल ग कमा आंत. (तिला घेऊन जाते. कमल सुशीलेकडे पहात जाते.)

सुशीला—(सस्कारते) काय ही आम्हां सावत्र मुलांची केविलवाणी अवस्था ? हीच माझी आई असती तर ! माझी आई असती तर या माई इथं कशाला आल्या असत्या ! मातृप्रेम, मातृसुख माझ्या नशिबीच नव्हतं. पण पितृसुख तरी ! वास्तविक पहातां मातृप्रेम आणि पितृप्रेम समान दर्जाचं असायला पाहिजे. पुरुषाचं हृदय जात्याच कठोर असलं तरीसुद्धां त्यांत अपत्य प्रेमाचा ओलावा असतोच असतो. असं असतां मला मातृसुख नाही तें नाहीच पण पितृसुखालासुद्धां मी पारखं व्हावं ना ? किती अभागी मी ! (डोळे पुसते. शालन व लीला येतात. तिला रडतांना पाहून त्यांनाही गर्हिवर येतो.)

शालन—सुशीले—

सुशीला—(तिला पुन्हां हुंदका येतो.) कोण ? शालन—

शालन—बस्स ! सजमलं मला तूं काय सांगणार तें. सुशीले, कां विनाकारण मनाला लावून घेतेस ? सावत्र संसारांत हें असंच चालायचं वरं. घरोघर मातीच्याच चुली असतात. (तिचे डोळे पुसते.)

लीला—वरं आहे 'येतों आम्ही.'

सुशीला—शालन, लीला, तुम्ही कां वाईट वाटून घेतां उगाच ?
गेल्या साऱ्या मैत्रिणी ?

शालन—नाहीं अजून. आम्ही तुझा निरोप ध्यायला आलों.

सुशीला—या वरं. (शालन व लीला जातात. सुशीला पहात रहाते.) किती
गोड मुली आहेत या ! सख्या बहिणीपेक्षां सुद्धां जास्त प्रेम करतात माझ्यावर.
अशा जिवाभावाच्या मैत्रिणी आहेत म्हणूनच माझा निभाव लागला आहे.

(मंदा येते.)

मंदा—ताई, राधाकाकू तुझी वाट पहाताहेत मघापासून. आणि तूं आपली
इथंच. आज आईनं तुलाच पोळ्या करायला सांगितलं आहे. (कमल येते.)

कमल—कां वरं ? राधाकाकूना काय गावांत बेल घालायला जायचं आहे
वाटतं ? ताई राधाकाकूला आपण स्वैपाकाला ठेवली आहे, हें विसरलीस वाटतं तूं ?

मंदा—जास्त वोलूं नकोस हं कमल. जिथं तिथं तूं माझा असा पाणउतारा
करतेस हें कांहीं चांगलं नाही वरं. मी किती झालं तरी मोठी आहे तुझ्यापेक्षां.
माझा मान तूं ठेवलाच पाहिजेस.

कमल—अग, ज्यानं त्यानं स्वतःचा मान राखण्यासाठीं आधीं दुसऱ्याचा
मान राखावा लागतो. मान सांगून कुणी देत नसतो. मान ही चीजच अशी आहे
कीं ती मागण्यापूर्वीच द्यावी लागते.

मंदा—वरं वरं, कळलं. मला काय ! मी आपला आईचा निरोप सांगितला
तिला वाटलं तर करील पोळ्या नाहीतर खाईल चापटपोळ्या.

कमल—तिला चापटपोळ्या आणि तुला लिमलेटच्या गोळ्या असंच कीं
नाहीं ? म्हणे आईचा निरोप ! मी विचारूं कां आईला जाऊन ? (जायला निघते.
मंदा आडवते.) कां, आतां कां आडवंतेस मला ?

सुशीला—कमल, कशाला जातेस विचारायला. ती खोटं कशाला वरं सांगेल !
मी जातेंच स्वैपाकघराकडे.

कमल—हां ताई, बिलकूलं जायचं नाही. मला माहीत आहे मंदाताईचा कावा. अग, हिचा दांडगा वशिला आहे त्या राधाकाकूकडे. म्हणून तर हिची कधीं मुकेची ओरड नसते आईकडे. नाहीतर तुला आणि मला—

मंदा—(चिडून) थांब हां कमटले, सांगतेंच आतां आईला आणि काढतेंच तुझी नू ताईची चांगली खरडपट्टी. (पाय आपटीत जाते.)

कमल—(तिच्याकडे पहात) कशी पण भडकली. थापा मारायला पाहिजेत काय ? चांगली फजिती केली एका माणसाची. काय खरं कों नाही ताई ? [सुशीलेला विचार करीत बसलेली पाहून] ताई, कसला एवढा विचार करते आहेस ? हे काय ? तुझे डोळे असे पाण्यानें कां भरलेले ? रडत होतीस वाटतं ? कोण बोललं तुला ? सांग ना, सांग ना ताई. (तिला हालवते.)

सुशीला—(डोळे पुसते.) छे ग, हे प्रसंग कांहीं नवीन नाहीत मला. परंतु एखाद वेळ मनाला उद्वेग येतो आणि असं वाटतं कों या घरांतून कायमचं नाहीसं व्हावं आणि जावं आपल्या निरामावशीकडे.

कमल—पण ताई, तूं कां ग हे सारं सहन करतेस. तुझा अपराध असो वा नसो ! आई तुला नाहीं नाहीं तें बोलायला कमी करीत नाहीं. मग तुझी चूक नसतांना तुला बोलायला काय हरकत आहे ? तुझ्या जागीं मी असतें तर या आईची अगदीं पुरेवाट करून सोडलां असतो. मला नाहीं उगाच कुणाचं बोलून ध्यायची संवय.

सुशीला—(हंसत) मला कल्पना आहे बरं त्याची. माझ्या ठिकाणीं नसतांना देखील तूं माईना गप्प बसवायला कमी करीत नाहीस. तर अपराध नसतांना, असा छळ होत असतां—

कमल—काय म्हणून आपण सहन करायचं ? ताई, आपत्ती सहन कराव्यात पण अन्याय सहन करूं नयेत. म्हणून म्हणतें कों तूं आपली वागण्याची पद्धत बदल. चढाईचं धोरण स्वीकार. विनाकारण कुणाचं ऐकून घेऊ नकोस. आणि त्यांतल्या त्यांत या मंदात ईचं तर मुळींच नको. फारच डोक्यावर चढवली आहे आईनं.

सुशीला—कमल, कमल फारच पुढे चाललीस वरं! कोणी ऐकलं तर कंब-
क्तीच भरायची. (चाहूल लागते. त्या दोघी आत पहातात.) कोण गेलं आतां त्या
कपाटामागून? कुणी तरी आडून ऐकत होतं वाटतं आपलं बोलणं. कोण, राधाकाकू?
हो राधाकाकूच ती! कमल, पुन्हां दैवानं दावा साधला. आतां ही महामाया माझ्या
मार्गांत आडवी आल्याशिवाय खास रहाणार नाही.

कमल—फार वाईट संवय आहे या राधाकाकूला. नदमों आडून ऐकण्याची
खोडच लागली आहे तिला. असं वाटतं की तिच्या हातांतलं तें लाटणं घ्यावं अन्
घालावं तिच्या टाळक्यांत. खरंच तार्ई, माझ्यामुळं तुला आतां रागवून घ्यावं
लागेल. मीच बोललं नसतं तर? पण मी बोललं तें खोटं कां होतं? किती म्हणून
माणसानं सहन करायचं! तार्ई, तार्ई, विनाकारण मी तुला संकटांत लोटलं.

सुशीला—(कमलला दोन्ही हातानीं धरते. तिच्याकडे दृष्टी लावते.) असं
कसं म्हणतेस कमल? या घरांत तुझाच काय तो मला आधार आहे. तूं माझ्याकडे
अशी डोळे भरून पाहूं लागलीस कीं माझा तापलेला जीव कसा शांत होतो.
(तिला जवळ घेते. ता खांद्यावर मान टाकते. डोळे मिटते. सुशीला कुरवाळते.)
आपत्ती सहन कराव्यात पण अन्याय सहन करूं नयेत! अहाहा! अशा निर्विकार
देवतेनं दिलेल्या कौलाप्रमाणं जर मी वागलं तर माझं कल्याण होईल,
माझ्या आयुष्याची नौका या वादळांतून सहज पैलतीरीं नेतां येईल,
आणि माझ्या जीवितांत क्रांति घडवून आणतां येईल अशी माझी मनोदेवता मला
ग्वारी देत आहे. किती दिवस असं पारतंत्र्यांत पिचत पडायचं! बस्स! कमल,
ठरला माझा निश्चय!

(सत्यभामा, मंदा, राधाकाकू येतात.)

सत्यभामा—(रागानें) हे कसले ढंग चालवले आहेस कार्टे? कसलं एवढं
हितगुज चाललं होतं बहिणीशीं?

सुशीला—काहीं नाही. सहज बोलत बसलं होतं.

सत्यभामा—खोटं बोलायला शरम नाही वाटत तुला फाजील कुणीकडची.
माझ्या विरुद्ध कारस्थानं करतेस काय? आणि त्यांत माझ्या पोरीला भेदी करतेस?
कुठं फेडशील हें पाप?

सुशीला—शिव, शिव ! काय अमंगळ बोलतां हे तुम्ही माई ? मी कशाला तुमच्या विरुद्ध कारस्थान करूं ? तुमचं वाईट मी कशाला चिंतूं ! तुम्ही माझ्या आई आहांत.

मंदा—(उपरोधिकपणें) आई, पण सावत्र ! खरी आई नाही ना ? म्हणूनच मघांशी आईनं काम सांगितलं होतं तर हाललीस नाही जागची. आईची आज्ञा पाळूं नये असंच तुझ्या आईनं तुला शिकवल असेल नाही ?

कमल—हे पहा मंदाताई, आपण नका वरं मध्यें चुरचुरू वोलू. आई चांगली खंबीर आहे ताईचा समाचार घ्यायला.

सत्यभामा—ही माझी काटीसुद्धां माझ्यावरच उलटली आहे. अशी फुसलावून माझ्या पोरीला विघडवायला कमी करायची नाही ही बया.

राधाकाकू—म्हणूनच मला संशय आल्याबरोबर मी आपल्याला सांगायला आलें. हो, वेळेवर सावध केलं म्हणजे वरं. ज्याचं तो पाहून घेतो.

सत्यभामा—तर ! अहो, या पोरी केव्हां कोणाच्या डोळ्यांत धूळ टाकतील समजायचं नाही. फाजील शिक्षणाचे परिणाम आहेत वरं हे. माझ्या सासूनं माझा कांहीं कमी छळ केला नाही. पण चुकून देखील माझ्या मनांत असले विचार आले नाहीत.

कमल—सासूनं छळलं असेल. आणि तें साहजिक आहे. पण माईच्या छळाची कला कुठून पैदा केलीस ?

सत्यभामा—(कमलचा गालगुच्चा घेते.) फार शेफारलीस नाही का ? राधाकाकू, तुम्ही मला वेळींच सावध केलंत म्हणून वरं.

कमल—अस्सं ! एकूण राधाकाकूंचीच तर ही कर्तबगारी ! वा ! राधाकाकू, तुम्ही नांवाच्याच आगलाव्या नाहीत तर जातीच्याही आगलाव्या आहांत वरं ! (कोपरापासून हात जोडते.)

राधाकाकू—मी कशाला वाई आग लावूं ? मला इथं दिवस काढायचे आहेत अजून. तुझ्या ताईसारखं पळून जायचं असतं म्हणजे—

सुशीला—(रागानें) काय बोलतां हे राधाकाकू ? तुम्हांला ही असली लावालावी शांभत नाही वरं. कोण कशाला पळून जायला निघालंय ?

मंदा--(सुशीलेस) तूं ! आईचा जाच होतो ना म्हणून !

सुशीला--अररे, काय हा आरोप ? माई, माई, काय मांडलं आहे हे तुम्ही ? तुमचा विचार तरी काय आहे ?

सत्यभामा--अग काटे, मलाच उलट विचारतेस काय ? ' चोराच्या उलट्या ' म्हणतात त्या या अशा. तें कांहीं नाही. बोल, पळून जायचा तुझा विचार होता कीं नाही ?

सुशीला—माई, खोटं कशाला बोलूं मी ?

मंदा—खरं सांगायला नको म्हणून.

राधाकाकू—अन् पळून जायचं कुठं तर निरामावशीकडे. ती अगदीं डोक्यावर घेऊन नाचत असेल नाही ?

सुशीला—हां राधाकाकू ! तुम्ही मला वाटेल ते बोला. मन मानेल तशी माझ्यावर टीका करा. पण माझ्या निरामावशीबद्दल—

सत्यभामा—(वेडावून) अहाऽहाऽ ! कांय पण त्या निरेबद्दल अभिमान ! अन् काय ग, त्या निरेबद्दल तुला इतका आदर वाटतो; आणि मी दररोज सकाळ, सायंकाळ तुला गिळायला घालतं तर माझ्या नांवानं खडे फोडतेस ? खासा न्याय बरं !

राधाकाकू--अलीकडचं जगच असं आहे. खाल्या घरचे वासे मोजायला मनुष्य कमी करीत नाही.

कमल—(मध्येच) अन् म्हणूनच हल्लीं लोकांनीं घराला वासे घालायचं टाकलं आहे.

राधाकाकू—कुण्णा कुण्णावर उपकार करायचो सोय राहिली नाही.

कमल—आतांपर्यंत एवढंच खरं बोललांत तुम्ही. तुमचीच गोष्ट घ्या ना. तुम्हांला ताईच्या आईनं केलेल्या शिफारशीमुळंच बाबांनीं इथं ठेवून घेतलं. तर त्यांच्याच मुलीवर अशी आग पाखडून उपकारांची चांगलीच पोळी करताहांत बरं राधाकाकू आ-ग-ला-वे !

मंदा—यांत राधाकाकूंची काय चूक ? त्यांनीं केलं तेंच योग्य केलं.

कमल—मग घ्या तर त्यांचा अनुग्रह मंदाताई. हो, पण राधाकाकू, समजा, ताई निरामावशीकडे गेलीच तर तुम्हांला उद्योग काय ? तुम्हांला किती किती मया तिची ! फुरसतीची गीताच जणू कांहीं.

सत्यभामा—पहातेना कशी जाते निरामावशीकडे ती. तंगडीच मोडून टाकीन माहीत नाही. आणि काय ग, कशाला जायचं होतं पळून ? आमच्या नांवाचा डांगोराच पिटायचा होता की नाही ?

सुशीला—पण माई, तुम्हांला कुणी सांगितलं असं ?

कमल—(राधाकाकूकडे बोट दाखवून) हा 'वायरलेस' आहेना घरांत. ताबडतोब बित्तंबातमी !

सुशीला—नाही. नाही माई, मी असं मुळीच ठरवलेलं नाही.

राधाकाकू—सांग, हवं तितकं खोटं सांग.

सत्यभामा—ती काटी साधी सुधी का आहे अशी ऐकायला ? राधाकाकू, आणा हो एखादी दोरी घरांतली. (राधाकाकू जाते.) चांगली बांधून ठेवते. गोडी गुलाबीनं का कवूल करायला वसली आहे ती. (राधाकाकू दोरी आणते)

कमल—आई, आई कां ग विनाकारण ताईचा छळ करतेस ? ती कांहीं खोटं नाही सांगत.

सत्यभामा—गप्प बस काटे. नाहीतर तिच्यावरोबर तुलाही बांधून ठेवानी. राधाकाकू, घ्या ती दोरी आणि बांधा तिला. चांगली गच्च आवळा (राधाकाकू बांधते.)

सुशीला—माई, नका, नका असा माझा छळ करूं. सोडा मला (घंटा वाजते.)

सत्यभामा—हे कोण आलं आणखी ? यांना अगदी हीच वेळ सांपडली यायला. मंदा, पहा बरं कोण आलं आहे ते. (मंदा जाते.) निरामावशीकडे जातेस काय ? आतां इथंच स्मरण कर तिचं.

सुशीला—आतांपर्यंत जायचं नव्हतं. पण आतां मात्र जावसं वाटू लागलं आहे. माझ्या मावशीची सर—(मंदा येते.)

मंदा—आई, अग निरामावशीच आली. आतां कसं करायचं ?

सुशीला—(आनंदून) कोण निरामावशी ? अहाहा ! आमच्या हांकेला धांवली म्हणायची. प्रत्यक्ष देवसुद्धां हांकेला असा कधी धांवून येत नाही.

सत्यभामा—पण ही अशी नं कळवतां एकदम मध्येच कां आली ?

कमल—सुशीलाताईच्या रक्षणाकरितां. तिच्या नांवाचा प्रभावच आहे असा. नांव घेतांच दत्त म्हणून उभी.

[निर्मला येते. तिच्या हातांत एक प्रवासी बॅग असते. कमल तिच्या हातून बॅग घेते. सत्यभामा राधाकाकूंना खुणावते. राधाकाकू सुशीलेला सोडतात. निर्मला दोर्घांच्याकडे रोंखल्या नजरेनें पहाते.]

सत्यभामा—ये निराताई. आज मध्येच कुणीकडे ?

निर्मला—आलें आपली सहज. पण ताईला कां बांधून ठेवलं होतं दोरीनं. (सत्यभामा गोंधळते.)

राधाकाकू—(एकदम) तिच्या शाळेंत कीं नाही 'संतसखू' नाटक व्हायच आहे गॅदरिंगला. आपली ताई करणार आहे सखूची भूमिका. त्याचीच जरा रंगीत त्तालीम चालली होती.

निर्मला—अस्सं होय ? (राधाकाकूकडे रोंखून पहाते.)

कमल—आणि म्हाळसाकाकूचं काम कीं नाही या राधाकाकू करणार—

सत्यभामा—(एकदम) निराबाई, चल आंत. जेवायचं असेल ना तुला अजून ? चल तर थोडा फराळ तरी कर पाहूं अगोदर.

निर्मला—भामा, तुझ्या घरांत काय प्रकार चालूं आहेत हें मला माहीत नाही असं का वाटतं तुला ? राधाकाकू, तुम्ही तरी बऱ्याच हजरजबाबी दिसता. सुशीलेला बांधून कसली कबूली घेत होतात तिच्याकडून ?

सत्यभामा—निराताई, अग राहूं दे मेलं तें. चल वरं फराळाला.

निर्मला—भामा, खरा प्रकार समजल्याशिवाय मी पाण्याचा थेंब घेणार नाही. भामा, लहानपणींच जर या अशा कोंवळ्या मुलांना तूं अशी जबरदस्त शिक्षा करून त्यांची बालमनं चिरडून टाकलीस तर त्याचा परिणाम त्यांच्या उभ्या

आयुध्यावर झाल्याशिवाय रहाणार नाही. वालमन हे कळीसारखं असतं. प्रतिकूल परिस्थितीमुळं जर तिचा योग्य प्रकारें विकास झाला नाही तर पूर्णविकसित फूल कसं बरं दृष्टीस पडेल ?

राधाकाकू—अहो, पण या कशाला तिला शिक्षा करायला—

निर्मला—आपण नका मध्ये तोंड खुपसू. मामा, अजून तरी खरा प्रकार सांगावा असं तुला वाटत नाही ना ? मंदा, काय करीत होती ग आई ? कां बांधलं होतं ताईला ?

मंदा—मला काय माहीत ? तिनं कांहींतरी अपराध केला असेल. उगाच कशाला आई तिला शिक्षा करील ?

कमल—कशी पण मैना बोलते आहे अगदीं. विद्रु ! विद्रु ! विद्रु ! (मंदेला वेडावून डोळे मिचकावते.) निरामावशी, मी सांगतं तुला.

निर्मला—नको बरं बाळ, मामा, अजून तरी विचार कर. तूं कुणापुढं छपवा छपवा करते आहेस हें लक्षात असूं दे. मी कुणी परकी का आहे ? प्रत्यक्ष सखल्या बहिणीजवळ तुला मनमोकळं करून बोलावसं वाटूं नये ना ?

सत्यभामा—भारीच बाई हट्टी निराताई तूं तरी बरं मी हिला कधीं चार कोटं लावीत नाही म्हणून. आज तूं यायला आणि हे असं दिसायला—

निर्मला—अस्सं ! (पुष्कळशीं पत्रें काढते.) वाच. हीं पत्रं वाच. या प्रत्येक पत्रांत तूं आणि राधाकाकूनं पाखडलेली आग तुला दिसेल. कठोर मानवी हृदय मत्सराग्नीनं पेट घेतल्यानंतर काय करूं शकतं त्याचा हा मूर्तिमंत दाखला आहे.

सत्यभामा—(एक पत्र घेते व वाचते.) हे काय ! कुणाची हीं पत्रं ?

कमल—माझी आणि ताईचीं.

सत्यभामा—(संतापानें) काठ्यांनो, असा दावा साधलांत काय ? ठीक आहे !

निर्मला—मामा, काय बोलतेस हें ? अजून तरी डोळे उघड. सुशीलेसारख्या सद्गुणी मुलीवर, केवळ तूं तिची सावत्र आई झालीस म्हणून तुझी एवढी करडी नजर असावी ना ! सावत्रपणा असला कीं तो गाजवल्यांशिवाय, गुण्यागोविंदानं, मायाममतेनं जगाला दिसूंच नये का ? आपल्या लहानपणाची स्थिति लक्षात घे.

आपलीही सावत्र आईच होतीना ना ? पण तिनं आपल्यावर प्राणापलीकडं प्रेम केलं. त्या माउलीनं आपल्याला आपल्या आईची आठवण येऊं दिली नाहीं. शाळेंत शिकत असतां रामाला वनवासाला धाडणाऱ्या कैकेयीचा तुला कितीतरी तिरस्कार वाटायचा. पण तीच तूं, आईपणाचें अधिकार हातीं आल्याबरोबर पूर्वपरिस्थिती विसरून सुशीलेसारख्या निष्पाप जिवाला—

सत्यभामा—(खेदानें) नको, नको निराताई, आतां तुझे हे वाक्प्रहार मला सहन होत नाहींत. मागील परिस्थितीचं मूर्तिमंत चित्र माझ्या डोळ्यापुढं उभं केलंस. माझ्या डोळ्यांत आज तूं अंजन घातलंस आणि मला नवी दृष्टी दिलीस. निराताई, तूच माझी आई आहेस. माझ्या हातून चूक झाली. मला क्षमा कर. (पाय धरते. निर्मला तिला उठवते.)

निर्मला—छे छे, भामा, असं काय करतेस.

सत्यभामा—(सुशीलेला जवळ घेते.) सुशीले, मी पापिणीनं तुला आज-पर्यंत विनाकारण छळलं. मी अनंत अपराधी आहे. मला क्षमा करशील ना ? माझ्यावर रागावणार नाहींस ना ?

सुशीला—नाहीं माई, मी आपल्यावर काय म्हणून रागावायचं ? मूल कधीं आईवर रागावतं काय ? माझ्या दैवाचाच तो खेळ होता. आपण कांहीं एक मनाला लावून घेऊं नका. निरामावशी, आज तूच मला या तुफान वादळांतून सहीसलामत वाचवलंस, अनंत उपकार आहेत तुझे.

निर्मला—अं हं ! माझें उपकार काय म्हणून ? उपकाराचा धनी वेगळाच आहे.

सुशीला—तो कोणता ?

निर्मला—सांगूं ? सांगूं का ? (कमलकडे पहाते.)

कमल—बघ हं निरामावशी माझं नांव सांगितलंस तर !

सत्यभामा—अरेऽद्या ! आपोआपच चोर सांपडला म्हणायचा.

(सर्वजणी हंसतात.)

निर्मला—होय तिनंच मला पत्र लिहिलं आणि ताबडतोब बोलावलं. तिचां पत्र मला मिळालं नसतं तर आज गोष्टी कोणत्या थराला गेल्या असत्या सांगत

येत नाही. सुशीलेच्या पत्रांवरून इथल्या परिस्थितीचं स्वरूप कसं उग्र होत द होतं हें समजल्यामुळच कमलचं पत्र मिळाल्याबरोबरचं मला इकडे निघून ये बुद्धी झाली.

मंदा—आणि त्यामुळच सुशीलाताईवरचा प्रसंग टळला.

निर्मला—भामा, झाला प्रकार विसरून जा. मनांत उत्पन्न झालेल्या भावाच्या अंकुराचं निर्मूलन करून टाक. सापत्नभावाचा अंकूर निर्माण हो कसा फोंफावत जातो, त्याचे परिणाम काय होतात हें तुमच्या चांगलं प्रत्यक्षां आलं आहे. राधाकाकू, तुम्हीसुद्धा आपल्या कर्तव्याला चुकलात. नोकरांनं माल-काला आधीं धडे देण्याचा प्रयत्न करूं नये. आणि केलाच तर तो योग्य मार्ग दाखवण्याकरितां करायला पाहिजे. यापुढं तुम्हीही आपलं वर्तन सुधारा, मंदा पण, तुला तरी जास्त काय सांगायचं ! मोठीं माणसं नीट वागलीं म्हणजे लहान मुलं आपोआपच चांगलीं वागूं लागतात. तीं बुद्धिपुस्पर कोणतीच गोष्ट करीत नाहीत. मंदा, कमल, सुशीलेसारखी सुविचारी, सद्गुणी बहीण तुम्हांला लाभली आहे तिच्या गुणांचा तुम्ही पूर्ण फायदा करून घ्या. यापेक्षां तुम्हांला जास्त काय सांगायचं ?

मंदा—खरंच मावशी. तुझा उपदेश आम्हांला सन्मार्गप्रद नेईल यांत बिलकूल शंका नाही. (सुशीलेस) ताई, तुझ्या वावर्तीत केलेल्या अन्यायाबद्दल तूं मं-क्षमा करशील ना ? आजपासून मी तुला कधींही अंतर देणार नाहीं.

कमल—पहा बरं. नीट विचार कर. नाहीतर मूळ स्वभाव डोकावेल पुन्हां.

सुशीला—कमल, तुझ्या तावडींतून कोणीही सुटत नाही. प्रत्येक वेळे अगदीं टपलेली असतेस. अशानं गोत्यांत येशील बरं एखाद वेळ.

कमल—ताईसाहेब, हा भ्रम आहे बरं. मी तर गोत्यांत यायचं राहूंच पण दुसऱ्याला मात्र मी गोत्यांत आणायला कमी करीत नाहीं.

सुशीला—पण तशीच सुटकाही करायला मागंपुढं पहात नाहींस. कमल, माझ्यावर फार उपकार झाले आहेत बरं. त्याचा मला केव्हांही विसर पडणार ना (शालन व लीला येतात.)

शालन—सुशिले, पार्टी देणार कीं नाहीं बोल ?

लीला—अग देणार म्हणजे काय ? घायलाच पाहिजे.

सत्यभामा—(आनंदून) यश मिळेल म्हणजे काय ? मिळणारं च ! कळाली तर माझोच मुलगी आहे ती.

कमल—(हिणवून) अस्सं होय ? इतक्या उशिरां कां होईना पण आपलेपणाचो आठवण झाली म्हणायची. ताई, आतां मात्र ही तुझी आई वरं पण राधाकाकू, तुम्हांला नाहीं ना येत उमाळा ?

सत्यभामा—यां व हां ! (तिचा गालगुच्चा घेते.) एवढीशी चिमुरडी पण जीभ कशी चुस्तुरु करते आहे.

मंदा—पण या चिमुरड्या पोरीनं च हा गोड प्रसंग घडवून आणला.

कमल—असं एकदम हरभऱ्याच्या झाडावर नको चढवूं स मला. पडायला होईल एकदम.

सत्यभामा—राधाकाकू, आजच्या या आनंदप्रसंगी रात्रीं कांहीं गोड पाहिजे. जा, तुम्ही तयारीला लागो वरं (राधाकाकू जायला निघते.)

कमल—ताईला घेऊन जा बरोबर मदतीला.

राधाकाकू—नको वरं. मी चांगली धडधाकट आहे. (जाते.)

शालन—अरेच्या, तुम्ही आपलीच सोय पहायला लागलांत. आणि आमच्या प्रश्नाचं उत्तर ? सुशीले, पार्टी केव्हां देणार ते सांग अगोदर. हो, ' आधीं पोढोबा अन् मग — '

कमल—विठोबा. तें समजलं पांडित्य सगळं. पण शालन, माणसानं इतकं कांहीं खाण्यांत लक्ष ठेऊं नये वरं.

लीला—अग लबाडे, पार्टी चुकवायचा बेत दिसतोय तुझा. सत्यभामावाई, केव्हां देणार पार्टी ?

निर्मला—तुम्ही सांगाल तेव्हां. माझ्या सुशीलेच्या गौरवाप्रीत्यर्थ मी तुम्हां सर्वांना एक जंगी पार्टी देईन. तुम्ही साऱ्या जणींना कळवायचं मात्र अवश्य.

लीला—तें काम माझं. तुम्ही सांगाल तेव्हां हजर करतें सर्वांना.

सत्यभामा—सुशीले, अगोदर यांना तिळगूळ देऊन यांचं तोंड तर गोड कर. पार्टी मिळतेच आहे मागाहून.

पण सत्यभामाबाई, सुशीलेनं गाणं म्हणून आम्हांला तिळगूळ देजे.

ल—आली का हरदासाची कथा मूळ पदावर. अग, सुशीलाताईचो प्रकृति हीं म्हणून मघांशी नव्हत का सांगितलं आईनं. विसरलांत ! एवढी तुमच्या लक्षांत राहूं नये. आश्चर्य आहे !

मा—नाहीं बरं शालन. सुशीले तूं गाणं म्हणूनच तिळगूळ दिला. डक्यासाठीं विरस कशाला उगाच पोरींचा. हं ब्रसा आतां. सुशीले,

सुरवात.

कमल—पण ताई, तबेवत संभाळूनच म्हण बरं. उगाच जास्त त्रास करून नकोस. कालभासून विचारी एकसारखी रावते आहे. (सर्वजणों हंसतात.)

मंदा—कमल, किती बरं हिणवशील आईला ? आतां पुरे कर हं !

कमल—अग, पण ताई सुरवात करील तेव्हां ना ? ताई उत्तम गाणारी आहे. च्या गवयानं कवीं लवकर सुरवात केली असं झालं आहे ?

सुशीला—कमल, मीच अजूनपर्यंत तुझ्या तावडींत सांपडलें नव्हतें. आतां रतेंच बरं सुरवात.

(खाली दिलेलें पद म्हणत सर्वांना तिळगूळ देतें.)

पद ३ रें

तिळगूळ गोल कणधारी । थोर कौतुका लाही । हा बाई ॥ ध्रु० ॥

शेदिनीं लागे ध्यास मनाला । हुरहुर दे नच चैन जिवाला ।

गोशा गवाही देत मनाला । हा मिळविल थोर यशाला ॥ १ ॥

शालन—सुशीले, तुझा हा उत्कर्ष पाहून आम्हांला अत्यानंद होत आहे. मेश्वर तुला नेहमीं असंच यश देऊन तुझी भरभराट करो.

सुशीला—हे दयाघन प्रभो, आजच्या या संक्रांतीच्या शुभदिनीं तूं आमच्या चारांत संक्रमण घडवून आणलंस, सापत्नभावाचं निर्मूलन करून सावत्र-संसारांत लोखा निर्माण केलास आणि चोहोंकडे आनंदसाम्राज्य निर्माण केलंस. शीच सर्वांवर समतोल कृपादृष्टी दाखव यापेक्षां आम्ही अज्ञ तुझ्यापासून काय च्छेणार ?

कमल—ताई, आपल्या घरांत घटकाभर निर्माण झालेलं वादळ का
झाल्याबद्दल सर्वांना पुन्हां एकदां गरम-गरम कॉफी दे म्हणजे झालं. का
आहेना सर्वांना ?

सुशीला—ठीक आहे. चला तर आंत.

सर्वजणी—चला, आनंदी-आनंद.

(आंत जातात.)

[पडदा पडतो]

वंदे मातरम्

श्री. पां. अ. वेलणकर
यांचे

आगामी प्रकाशन

संगीत गर्वहरण

संगीत नाटककार

संगीत वंडखोर

मुद्रक—

आर. आर. बखले

मुंबई वैभव प्रेस, सँडस्ट रोड,
गिरगांव-मुंबई.

प्रकाशक—

श्री. भार्गवराम तुकाराम पांगे

संचालक—परळ सेवा संघ,
श्रीकृष्ण भुवन, चमारवाग पोष्टासमीर,

परळ नं. १२

अप्-दु-डे व मनपसंत कपडे शिवून मिळण्याचें
एकच ठिकाण

बाबुराव ब्रदर्स

शर्ट स्पेशियलिस्ट्स

ठिकाणा--लेडी जमशेटची रोड व रानडे रोड नाका
कोहिनूर सिनेमा बिल्डिंग, दादर-मुंबई १४

श्री गजानन स्टोअर्स

धान्य व किराणा मालाचे व्यापारी

ठिकाणा--इस्माइल बिल्डिंग, विहन्सेंट रोड, दादर, मुंबई नं १४.

आमचें येथे नाशिक, आंबेमोहोर, कमाद जिरेसाळ,
कोळंबा, दिल्ली तांदूळ, तसेंच तेल, तूप, खानदेशी लोणी वगैरे
किराणा माल ऑर्डरप्रमाणें, साफ करून घरपोंच केला जातो.
गिऱ्हाइकानें खात्री करून घ्यावी व आमचे कायमचे
आश्रयदाते व्हावे.

विश्वनाथ अनंत वेलणकर

सर्व तऱ्हेच्या कापडाचे व्यापारी.

ठिकाणा--लतीफ बिल्डिंग, खोली नंबर ३१.

विहन्सेंट रोड, दादर, मुंबई.